

A PROPÒSIT DE L'«AFEXITÓ» D'ALDOLF SALVÀ
AL *FOLKLORE VALENCIÀ* DE FRANCESC MARTÍNEZ I MARTÍNEZ¹

Joan Borja i Sanz
Universitat d'Alacant

La Marina Baixa és una de les comarques que ofereixen una major fertilitat pel que fa a estudis folklòrics i etnopoètics. Ho mostra amb claredat, pel cantó de la rondallística, la mai no prou lloada base de dades *RondCat*, de l'Arxiu de Folklore de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.² Una simple cerca en el web corresponent revela —per exemple— que al Pla d'Urgell hi ha 26 rondalles catalogades, i que al Baix Penedès n'hi ha 18; 6, al Baix Empordà; 3, al Pallars Jussà; 1, al Garraf; etc. En canvi, a la Marina Baixa, el total de rondalles documentades és de 272. Cal subratllar-ho: 272, de les 515 rondalles valencianes amb localització geogràfica.³ Altrament dit: el 52,82% dels relats valencians amb adscripció espacial són rondalles recopilades precisament en aquesta comarca. Es tracta, amb diferència, de l'espai més prolífic de tot el País Valencià; i un dels més fèrtils, també, del conjunt del domini lingüístic.⁴

¹ Conste, d'entrada, el nostre agraïment a l'amic Joaquim Ronda Pérez, que ens va obrir les portes de sa casa, on curosament conserva la biblioteca i el llegat del seu besavi, l'advocat i folklorista callosí Adolf Salvà i Ballester.

² La base de dades *RondCat*. Cercador de la rondalla catalana ofereix la possibilitat de fer consultes lliures i il·limitades en el lloc web <<http://rondcat.arxiudedefolklore.cat>> (consulta: setembre de 2015). Accedint a l'opció «Cerca avançada», la interfície permet la realització de cerques senzilles, condicionades per la variable «Comarca», per mitjà d'un menú desplegable on consten un total de 88 comarques, a més de l'opció «[no s'especifica]».

³ En total, en són 952, les narracions valencianes catalogades en el *RondCat*, però 440 no apareixen adscrites a cap comarca: només 515, per tant, admeten ser documentades mitjançant cerques per comarca.

⁴ Les freqüències de les rondalles documentades en cadascuna de les comarques valencianes donen compte d'aquesta singularitat geogràfica: l'Alacantí, 38; l'Alcalatén, 0; l'Alcoià, 28; l'Alt Maestrat, 0; l'Alt Millars, 0; l'Alt Palància, 0; l'Alt Vinalopó, 0; el Baix Maestrat, 0; el Baix Segura, 0; el Baix Vinalopó, 32; el Camp de Morvedre, 0; el Camp de Túria, 0; la Canal de Navarrés, 0; el Comtat, 14; la Costera, 24; la Foia de Bunyol, 1; l'Horta Nord, 0; l'Horta Oest, 0; l'Horta Sud, 1; la Marina Alta, 22; la Marina Baixa, 272; la Plana Alta, 0; la Plana Baixa, 0; la Plana d'Utiel - Requena, 0; els Ports, 0; el Racó d'Ademús, 0; la Ribera Alta, 78; la Ribera Baixa, 2; la Safor, 106; els Serrans, 0; València, 0; la Vall d'Albaida, 16; la Vall de Cofrents - Aiora, 0; les Valls del Vinalopó, 0; i sense adscripció comarcal, 440.

Aquestes xifres excepcionals de la Marina Baixa es deuen, òbviament, a una inusual concentració d'obres folklòriques publicades. Cal citar, en aquest sentit, treballs modèlics com el que els professors Mari Àngels Diéguez, Maria Llinares, Francesc-Xavier Llorca i Rosa Montiel van dur a terme en l'Institut Bellaguarda d'Altea el 1999; el que aquell mateix any van donar a conèixer les germanes Rosabel i Mari Roig Vila; o la no menys modèlica monografia que, sobre el municipi de Bolulla, van publicar uns anys més tard els professors Mari-bel Guardiola i Vicent Beltran.⁵ Però no sembla casual que aquesta especial atenció per la literatura popular es produïska, precisament, a la comarca on Francesc Martínez i Martínez va centrar els seus importants estudis folklòrics. D'una manera o una altra, entenem que resulta lícit parlar, en el cas de la Marina, d'una singular *tradició* en la recopilació i l'estudi del folklore, que s'inaugura —òbviament— amb l'excepcional obra de l'alteà Francesc Martínez i Martínez (1865-1946).⁶ Fet i fet, 70 de les 272 narracions indexades en la base de dades *RondCat* corresponen a publicacions d'aquest pioner en la folklorística valenciana.⁷ I compartim, per això, la valoració que Josep Maria Baldaquí en fa en l'imprescindible «Estudi introductori» a l'edició del *Llegendari valencià*:

Francesc Martínez i Martínez és, malgrat l'oblit actual de la seua obra, el principal dels folkloristes valencians del període que comprén des de la Renaixença fins a la primera meitat del segle XX (Baldaquí 1995: 11)

⁵ Vegeu, respectivament, les referències bibliogràfiques Diéguez, Llinares, Llorca i Montiel (1999), Roig i Roig (1999) i Guardiola i Beltran (2005).

⁶ A més dels tres volums de *Còses de la meua terra (la Marina)* (1912, 1920 i 1947), l'alteà Francesc Martínez i Martínez va compondre, en relació amb la cultura popular, treballs com *Endevinalles* (1914), *El folklore valenciano en el Don Quijote* (1922), *Los riegos de la villa de Altea y su derecho consuetudinario* (1922), *El derecho consuetudinario en Altea, villa de realengo del Reino de Valencia* (1927), *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València* (1927) i *Llegendari valencià* (de l'any 1929, però inèdit fins al 1995).

⁷ Es tracta de 23 rondalles recopilades en *Còses de la meua terra (la Marina)*, vol. I (1912); 26 de *Còses de la meua terra (la Marina)*, vol. II (1920); i 21 de *Còses de la meua terra (la Marina)*, vol. III (1947)

I subscrivim igualment les paraules amb què s'hi ratifica disset anys més tard, en el pròleg a la reedició de la trilogia *Còses de la meua terra (la Marina)*:⁸

Si repassem els reculls i els estudis folklòrics valencians al llarg del temps, tant els que es van publicar abans del 1912 com els que es publicaren al llarg de la primera meitat del segle XX, no trobem cap recopilació de materials folklòrics i etnogràfics de la importància i la qualitat de les *Coses de la meua terra*, ni un treball d'arregleja de la cultura popular tan sistemàtic i complet com el conjunt de l'obra de Francesc Martínez. De fet, ha calgut esperar a les darreres dècades del segle XX perquè les arreglesques i estudis de la cultura popular valenciana hagen arribat a igualar en importància i qualitat els realitzats per Francesc Martínez (Baldaquí 2012: 20).

Francesc Martínez i Martínez, i algunes de les seues publicacions sobre cultura popular

⁸ Es tracta de l'edició facsímil d'aquesta trilogia, publicada per l'Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert d'Alacant l'any 2012 amb motiu del centenari de la publicació del primer volum de *Còses de la meua terra (la Marina)*, el 1912.

Tanmateix, quan parlem de la tradició folklorística en una comarca com la Marina Baixa fóra injust no esmentar de seguida, al costat del nom de Francesc Martínez i Martínez, el del lletraferit del poble veí, Adolf Salvà i Ballester (Callosa d'en Sarrià, 1885-1941), amb el qual resulta inevitable establir —com fa el professor Rafael Alemany en la introducció a *De la marina i muntanya: folklore*— un clar paral·lelisme:

Inequívocament, Adolf Salvà, igual que el seu amic i mentor Francesc Martínez, amb qui tants punts de coincidència presenta la seua biografia i obra [...], constitueix un perfecte exponent d'aquella classe senyorial, de clara filiació agrària i força arrelada a la terra, que ocupà un lloc ben significatiu al si de la societat valenciana fins ben entrat el segle XX (Alemany 1988: 27).

L'un i l'altre, Martínez i Salvà, responen —efectivament— a un mateix perfil social i econòmic. Són el que a la Marina es coneix popularment amb el nom de *senyorets*: l'un és el *senyoret* d'Altea; l'altre, el *senyoret* de Callosa. Disposen d'un patrimoni consistent, d'un insubornable prestigi social i d'una folgada situació de benestar econòmic. En efecte: el poc ortodox —i gens ni mica acadèmic— concepte de *senyoret* ofereix una precisió absoluta a l'hora de referenciar aquest perfil de grans terratinents rendistes, amb recursos i costums senyorials, però sense títol nobiliari. Eren, en qualsevol cas, homes que assumien la sensibilitat i la curiositat cultural com a marca de classe; i l'activitat intel·lectual com una estratègia que els amenitzava, en les respectives vides, una generosa ració de l'oci disponible. Compartim, per això, amb totes les lletres, el judici sentencios que, en la ja citada introducció, formula el professor Alemany:

tingué el gran mèrit de saber transformar lleure i fortuna en un producte culturalment rendible per a la seua societat (Alemany 1988: 27).

Tant el lleure i la fortuna de Francesc Martínez i Martínez com els d'Adolf Salvà i Ballester es van traduir, efectivament, en obres de referència imprescindibles per a una hipotètica història de la folklorística valenciana contemporània. Si l'altea inaugurava un nou període —amb una nova metodologia i una nova concepció en l'estudi del folklore—,⁹ el callosí aprofundia en els camins ence-

⁹ En aquest mateix volum, l'investigador Vicent Vidal distingeix quatre grans etapes en la història del folklore valencià, la segona de les quals és explícitament determinada per l'obra del folklorista alteà: «El primer gran període, tocat pels moviments romàntics i per la Renaixença,

tats per l'altea i duia a terme, entre els anys 1932 i 1939,¹⁰ un admirable treball de recopilació folklòrica al seu poble natal, Callosa d'en Sarrià. Aquest treball, malauradament, va quedar al seu moment inèdit; i no va ser sinó l'any 1988 quan va ser editat i publicat, en el volum acurat per Rafael Alemany.¹¹ Es tracta, com en el cas dels treballs de Francesc Martínez i Martínez, d'un recull de materials heterogenis, en què tot i predominar el folklore verbal també tenen cabuda tradicions, rituals, creences, festes, treballs, costums agraris, etc. Concretament, l'interessantíssim volum de Salvà consta de les vuit seccions següents: «Jocs», «Poesia popular», «L'escaldada», «Contaralles», «Endevinalles», «Festes i festivitats», «Superxeries» i «Altres».

A la vista d'aquesta suggeridora obra, resulta impossible no demanar-se, com fa l'editor Rafael Alemany, si Adolf Salvà devia conèixer poc o molt l'obra que

abraçaria des de mitjans-finals del segle XIX fins a 1912; el segon, en què el folklore comença a desplegar-se amb una certa autonomia com a disciplina amb entitat pròpia i amb el suport d'algunes institucions, abraçaria des de 1912, any en què el folklorista Francesc Martínez publica el seu primer recull, a 1939, amb el truncament que suposaria la Guerra Civil; el tercer període tindria lloc durant el franquisme (1939-1975) [...]; i el quart, a partir de la transició democràtica i fins l'actualitat» (Vidal 2015: 196). Cal remarcar que l'obra folklòrica d'Adolf Salvà no solament s'inscriu cronològicament en aquest segon període determinat per Francesc Martínez i Martínez, sinó que segueix la mateixa concepció metodològica introduïda per l'autor alteà. En paraules de Baldaquí (1995: 12), «una arplega de la totalitat de la cultura popular oral d'una àrea determinada —i no un inventari d'un determinat gènere folklòric—, arplegant alhora la descripció etnogràfica de la comunitat objecte d'estudi».

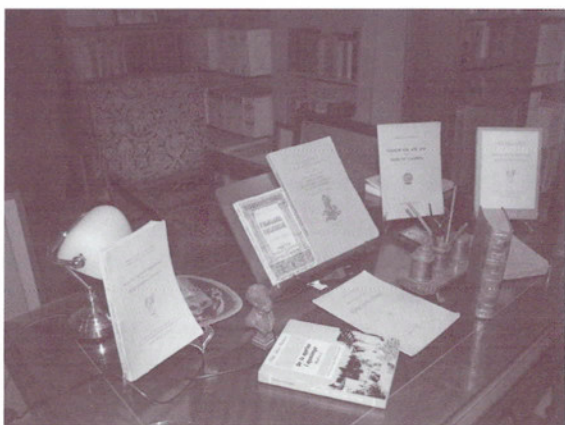
¹⁰ Sobre aquesta datació, vegeu Alemany (1988: 29-30).

¹¹ D'Adolf Salvà, a més d'aquest llibre *De la marina i muntanya: folklore*, s'han publicat els treballs «Mestre Jacme Roig i Baltasar Bou» (1934), «Los moriscos valencianos en 1527 i 1528», *Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia* (1941), *Bosqueig històric i bibliogràfic de les festes de moros i cristians* (1960, redactat entre 1936 i 1940), *La villa de Callosa de Ensarrià. Monografia històrica documentada* (2 vol., 1960, redactada entre 1930 i 1936) i *Papers del Fort de Bèrnia* (2003, datat l'any 1931). També se'n conserven els manuscrits següents: *La villa de Tàrbena*; *Noticias históricas de del valle de Garitx y Bolulla*; *Agresiones piráticas, y defensas, en las costas del Reino de Valencia*; *¿Es imputable a los valencianos la no integración de sus Fueros? Contribución al estudio del asunto*; *Adiciones a la obra «Epidemias padecidas en el Reino de València», de fray Bartolomé Ribelles*; *Reseña histórica de la «jerga o jerigonza o lenguaje de germanía» en España*; *Apostilla bibliográfica al prólogo que D. Juan Antonio Mayans y Ciscar escribió para la sexta edición de «El Pastor de Filida» de Gálvez de Montalvo*; *El día de San Juan: folklore*; *Els Rabuts de Tàrbena*; *Inventaris de llibres de 1460 a 1467 (En Guerau Bou, ciutadà, i Baltasar Bou, cavaller)*; i *Noticia bibliográfica de los individuos de apellido Salvá que se han señalado en el cultivo de las Ciencias, Literatura, etc.*

en aquell moment ja havia publicat el seu veí Francesc Martínez i Martínez, i en quina mesura el degué influir:

És fàcil de suposar que Salvà arribés a tenir accés als dos primers volums de la sèrie [*Còses de la meua terra (la Marina)*] i, fins i tot, al text publicat el 1947, les transcripcions musicals del qual són, per cert, del mateix mossèn Diego Ciudad Bardisa que signa les més de la miscel·lània de Salvà. La relació existent entre una i l'altra obra, la de Martínez i la del nostre autor, és, a totes llums, estretíssima, la qual cosa posa en relleu, de bell nou, el deute del callosí amb l'altea (Alemany 1988: 31).

Doncs bé: la conjectura de l'editor de l'obra folklòrica de Salvà, Rafael Alemany, sobre el coneixement i la influència de l'altea en el callosí queda definitivament ratificada amb l'examen que, gràcies a la impagable amabilitat de l'historiador Joaquim Ronda Pérez (besnét i hereu d'Adolf Salvà), hem tingut l'oportunitat de fer a la biblioteca que aquest acuradament conserva a Callosa d'en Sarrià. Perquè, efectivament, en la biblioteca personal de l'erudit callosí hi ha no solament una luxosa enquadernació conjunta, en pell, dels dos primers volums de *Còses de la meua terra (la Marina)*, sinó també un exemplar de la primera edició, de l'any 1927, de *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València*: ben bé, la pràctica totalitat de l'obra folklòrica publicada per Martínez abans de la prematura mort del callosí, el 31 de desembre de 1941.¹²

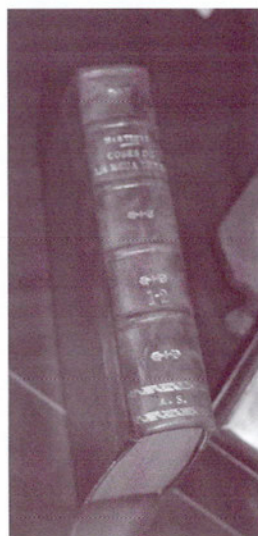
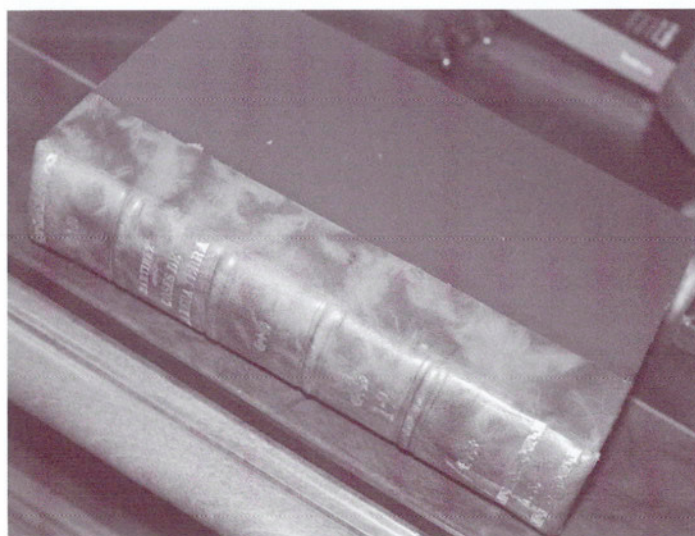

Adolf Salvà i Ballester i el seu escriptori de treball

¹² Cal recordar que el tercer volum de Martínez es va editar, ja pòstumament, l'any 1947 (Martínez va morir el 5 d'octubre de 1946), sis anys després del traspàs de Salvà; i que el *Llegendari valencià*, presentat al 3r Concurs del Llegendari Català convocat per la Fundació Patxot, no va ser publicat sinó l'any 1995, amb edició a cura de Josep Maria Baldaquí.

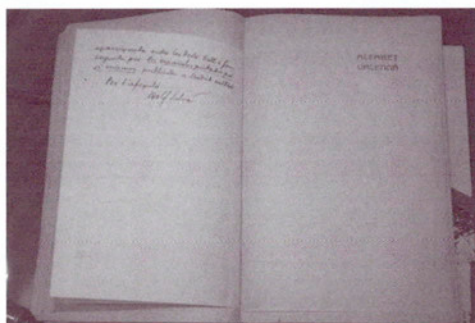
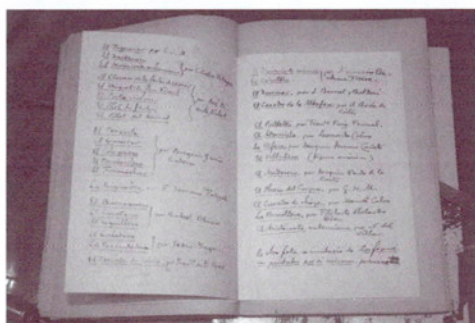
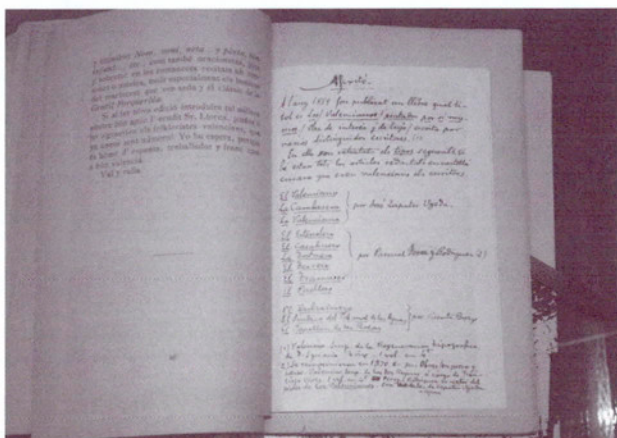

Detall de la biblioteca personal d'Adolf Salvà

Dos imatges de l'enquadernació en pell dels dos primers volums de *Còses de la meua terra (la Marina)* (1912 i 1920), de Francesc Martínez i Martínez, amb les inicials del propietari gravades al llom: «A. S.»

No solament això: quan vam prendre entre les mans el volum en què Salvà va ordenar enquadrar els dos llibres de Francesc Martínez (1912 i 1920), vam observar que tots dos llibres contenien nombroses marques, correccions, subratllats i anotacions. Aquests apunts —sobra dir-ho— constitueixen un testimoni valuós per a l'estudi de la influència entre l'obra de Francesc Martínez i la d'Adolf Salvà. La troballa, no cal dir-ho, permet documentar inequívocament —és una manera de formular-ho— els inicis d'una priemra tradició valenciana, més o menys crítica i sistemàtica, en l'estudi del folklore. Amb tot i això, la veritable sorpresa en l'examen de la biblioteca de l'erudit callosí es va produir quan vam obrir l'exemplar d'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València* i, entre les pàgines 46 i 47, just al final del «Pròlec», va aparèixer un plec manuscrit, de quatre pàgines, amb la pulcra i inconfusible lletra d'Adolf Salvà.

Exemplar d'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València* conservat a la biblioteca personal d'Adolf Salvà. A l'interior d'aquest exemplar, entre les pàgines 46 i 47, es conservava l'«Afetitó» de Salvà al pròleg de Martínez.

Es tracta, sense cap mena de dubte, d'un nou document inèdit de l'autor callosí, de què no es tenia cap notícia, amb el títol «Afexitó» subratllat, que cal entendre precisament en el context on ha estat localitzat: com un *afegit* que el folklorista de Callosa estimava oportú fer com a complement de l'estudi sobre «la cència folk-lòrica» [sic] que Martínez i Martínez va voler elaborar com a introducció al treball d'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València*: un treball amb què l'alteà havia guanyat el Premi de la Societat Valenciana de Publicacions en els Jocs Florals de Lo Rat Penat de l'any 1926, i que seria publicat per aquesta mateixa Societat Valenciana de Publicacions, com a número 4 de la «Biblioteca Popular». Aquesta circumstància —ens sembla— té una particular importància, perquè precisament aquest estudi introductori de Francesc Martínez i Martínez a la seua *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València* ha estat considerat com una aportació de referència en la història dels estudis folklòrics valencians: per l'enfocament metodològic, per la significativa reivindicació de l'estudi sistemàtic de la cultura popular, i pel fet que —en paraules de Josep Maria Baldaquí (1995: 13)— «és un treball d'enorme interès per la novetat que aportava a aquest camp d'estudi i que, encara avui, és imprescindible per a qui vulga aprofundir-hi».

El mateix Baldaquí ens aporta, després de tal valoració, una aclaridora descripció crítica d'aquesta aportació de Francesc Martínez i Martínez:

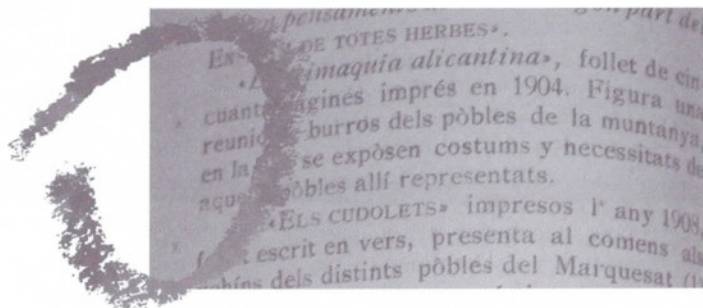
Es tracta d'una visió completa dels autors valencians que des del segle XVIII fins a l'any 1926 s'havien ocupat de la cultura popular valenciana, i inclou un comentari analític de llurs obres d'aquesta temàtica. Són un total de vint-i-cinc els autors comentats i més de cinquanta les obres descrites, i podem afirmar, sense por d'equivocar-nos, que es tracta d'una investigació única, que en l'actualitat encara no ha estat superada i que hauria de servir de base per a l'elaboració de la història dels estudis sobre la cultura popular i el folklore valencians.

És precisament en relació amb aquest important estudi que Adolf Salvà confegeix l'«Afexitó» inèdit fins avui. I el fet, més enllà de l'interés major o menor de la informació que el petit manuscrit conté (es tracta, simplement, d'una anotació amb les aportacions etnogràfiques que diversos autors van fer sobre oficis tradicionals, en un volum titulat *Los valencianos pintados por si mismos*, de l'any 1859),¹³ no solament testimonia la relació entre Adolf Salvà i Francesc Martínez i Martínez, sinó que apunta, a més, a la consolidació, per primera

¹³ Aportem en un annex final la transcripció completa d'aquest document.

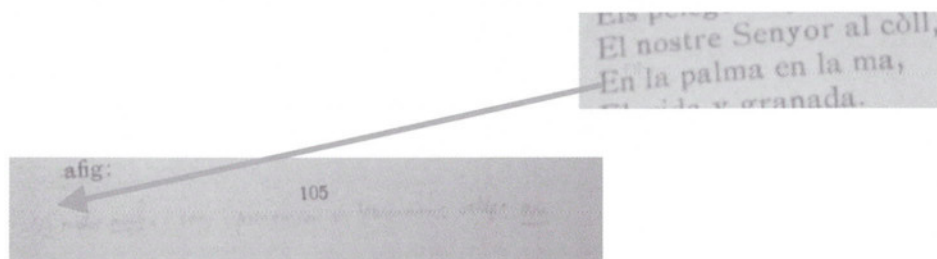
volta en l'àmbit cultural valencià, d'una certa *tradició* en l'anàlisi crítica de la història dels estudis folklòrics i la literatura popular.

I és que no menys interessants que l'«Afexitó» al cèlebre «Pròlec» de Francesc Martínez i Martínez són les anotacions que es conserven en les pàgines dels volums publicats per l'altea: hi ha marques, correccions, subratllats, comentaris al marge, etc. Així, per exemple, quan un passatge del folklorista alteà li desperta interès, el callosí consigna una marca al marge amb forma de creueta:

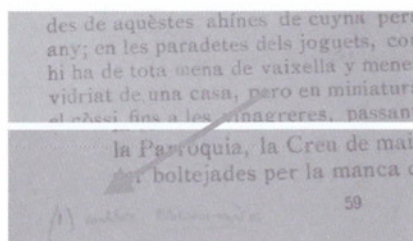
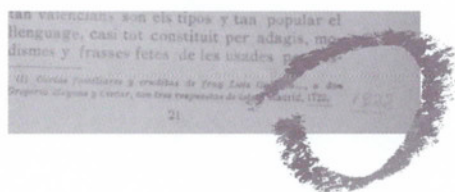
Marques al marge en la p. 30 d'*Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de València*

De tant en tant, Salvà també introdueix, en els llibres del folklorista alteà, notes al peu per a assenyalar disconformitats o correccions, sovint curioses o significatives, com ara aquesta en què rebat una de les moltes vacil·lacions ortogràfiques i lingüístiques que els textos de Martínez exhibeixen:

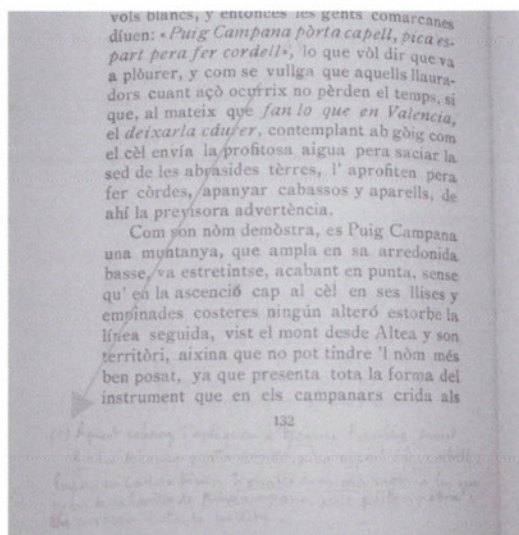
Nota al peu numerada i introduïda per Salvà: «(1) Millor amb, o com o pronuncien els llauradors vells: an»

Servisquen per a completar la il·lustració el dos exemples següents, en què Salvà corregeix, primer, una data errònia; i proposa, després, una solució lèxica alternativa a la de Martínez:

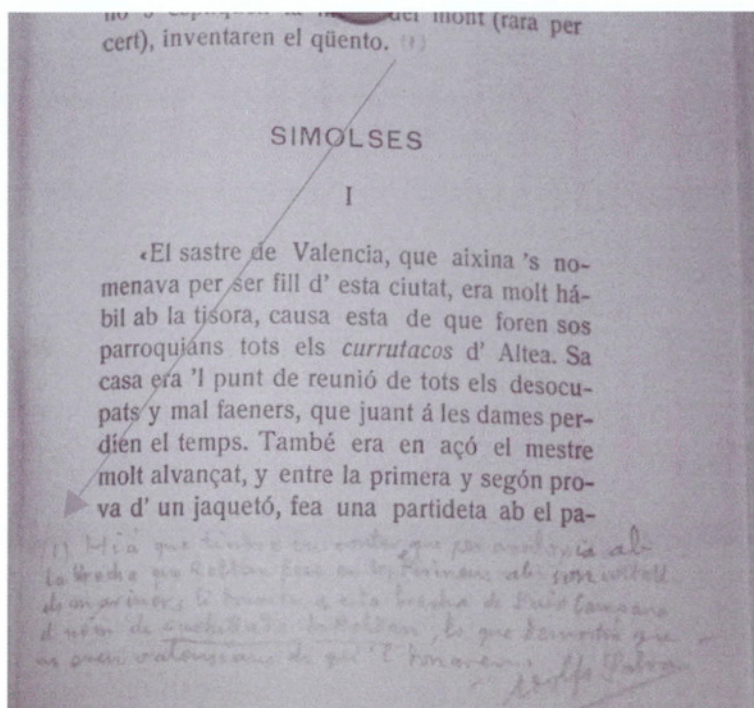
Notes de Salvà: «1922» i «Millor escurada»

En algunes ocasions les anotacions de Salvà sobre l'obra de Martínez van més enllà de la simple observació o l'esmena formal, i aporten saborosos comentaris al mateix contingut folklòric del text de l'autor alteà. És aquest el cas d'una nota redactada en la p. 132, a propòsit d'un conegut refrany:

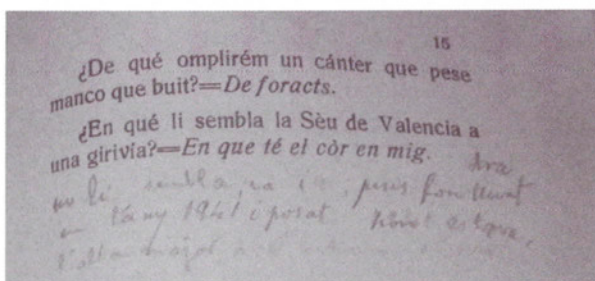
Nota al peu d'Adolf Salvà: «Aquest refrany l'apliquen a Bèrnia també, dient: Quán Bèrnia porta capell, pica espart i fes cordell. Empero en callosa diuen tronades de mata món a les que ixen de la banda de Puixcampana, puis porten pedra i els arrasen tota la cullita»

I també el del curiós comentari de la p. 105 del primer volum de *Còses de la meua terra (la Marina)*, a propòsit de la llegenda del cavaller Rotlà i el Puigcampana, en què exhibeix una aguada intuïció a l'hora de formular, com a hipòtesi, la vinculació d'aquesta llegenda de la Marina amb el cicle de llegendes carolíngies pròpies dels Pirineus, que els mariners de la Mediterrània haurien importat i adaptat als relleus geogràfics del Puigcampana i l'illa de Benidorm.

Nota al peu d'Adolf Salvà: «Hiá que tindre en conter que per analogia ab la Brecha que Roldán feu en les Pirineus ab son coltell els mariners li donaren a esta brecha de Puix Campana el nom de cuchillada de Roldán, lo que demostra que no eren valensians els qui'l donaren. [Signat: "Adolfo Salvà"]»

Especialment significativa és l'annotació que localitzem en la p. 15 de la «Segona tanda» de *Còses de la meua terra (la Marina)*. Es tracta d'un breu comentari anecdòtic a propòsit d'un endevinalla recollida a Altea per Martínez:

A propòsit de l'endevinalla «En qué li sembla la Sèu de Valencia a una girivia? = *En que té el cor en mig.*», Salvà comenta: «Ara no li semblaria ia: puis fon llevat en l'any 1941 i posat hont estava l'altar major».

Al marge de l'enginyosa observació del callosí sobre la pèrdua de validesa de l'endevinalla per raó el trasllat del cor de la Seu, resulta rellevant la data que s'hi apunta: 1941. Perquè el 1941, precisament, va ser el seu últim any de vida, car la mort li arribaria el 31 de desembre d'aquell mateix 1941. L'apunt, per tant, testimonia ben simbòlicament que fins al mateix any de la mort —fins al darrer moment—, Adolf Salvà va dedicar el seu temps d'oci a llegir, rellegir i fer anotacions en l'obra folklòrica de l'amic del poble veí, Francesc Martínez.

Fet i fet, aquests documents fins ara desconeguts no fan sinó corroborar la valoració del besnét del folklorista i erudit, Joaquim Ronda:

Sin ninguna duda, el patronazgo de Martínez i Martínez fue fundamental en la dedicación de Adolfo Salvá Ballester (Callosa d'en Sarrià) a la investigación folklórica, con alguna matización importante respecto del alteano porque, en el caso del callosino, la cultura popular es una parte de un proyecto más ambicioso; la construcción de la historia de su localidad natal, empaño que comienza en 1910 (Ronda 2010: 31-32).

En efecte: la relació d'amistat i d'influència intel·lectual entre Francesc Martínez i Adolf Salvà es manifestava sovint «con alguna matización importante». I és que l'admiració i la cordialitat recíproques no els estalviaren una certa rivalitat: rivalitat en l'àmbit del coneixement; i, també, rivalitat entre prohoms de pobles veïns. En la premsa de l'època, sense anar més lluny, ha quedat rastre d'una enconada polèmica entre l'altea i el callosí a propòsit de la disputa entre Altea i Callosa d'en Sarrià per la capitalitat del partit judicial. I novament l'anècdota d'una anotació hi adquireix un valor significatiu: en l'arxiu personal d'Adolf Salvà es conserva un retall de premsa, d'un extens article signat per «F. M. M.» (sens dubte, Francesc Martínez i Martínez), amb el títol «Los juzgados de la Marina» i el subtítol «Punto final», datat el 27 de juny de 1927 i publicat finalment en *Las Provincias* del 7 de juliol de 1927. L'article, en essència, rebutja un article anterior, que defenia la radicació dels jutjats de la Marina a Callosa d'en Sarrià, i que havia estat publicat amb el pseudònim «Un Curial»: aquest és, sobra dir-ho, el refinat nom de ploma amb què Adolf Salvà signava sovint les col·laboracions en premsa.¹⁴ Doncs bé: l'autor callosí no solament va voler reta-

¹⁴ En paral·lel, Francesc Martínez i Martínez també signava alguns dels seus articles en premsa amb el pseudònim «El Solitario en todas partes». Resulta curiós que en alguns retalls de premsa conservats per Salvà (com ara el de l'article «Sempre han tingut bec les oques», publicat en *El Mercantil Valenciano* del 17 de febrer de 1934), al costat de la signatura d'«El Solitario en todas partes» Salvà apunte aquest aclariment: «ó sea, Fran^{co} Martínez y Martínez».

llar i conservar l'article de l'altea, sinó que, de més a més, hi va fer, al peu, una nova nota en què aclaria que Francesc Martínez i Martínez no li havia pogut localitzar un dels documents clau (l'expedient d'una inspecció als Jutjats de Callosa d'en Sarrià, de l'any 1846) citats en la defensa de l'opció alteana: «Conste que el mismo autor ha dicho después a D. Adolfo Salvá y Ballester, que no ha podido dar con el expediente del año 1846».¹⁵

A cavall entre l'admiració, el respecte, l'amistat i la rivalitat, la relació entre Francesc Martínez i Martínez i Adolf Salvà culmina amb el conegut apadrinament del primer al segon en l'acte de proclamació com a director de número del Centre de Cultura Valenciana. Va ser el 25 de gener de 1941, a penes onze mesos abans de la mort. I d'acord amb el protocol de l'entitat, el candidat havia de pronunciar un discurs, que després seria contestat per un membre que, amb la rèplica, donava la benvinguda al nou director. Francesc Martínez i Martínez hi va assumir aquesta funció honorífica. I va aprofitar l'ocasió per a discrepar públicament una volta més amb Adolf Salvà, ara a propòsit del tema elegit per Salvà per al discurs d'ingrés: «Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia». Tanmateix, no deixava de reconèixer que «con justicia obró el Centro de Cultura Valenciana al llevar a su seno al nuevo Director de Número D. Adolfo Salvá y Ballester, nombramiento éste que podemos decir es el justo premio al hombre estudioso que lleva una buena parte de su vida leyendo libros y espulgando archivos y bibliotecas». Al final, per això, després de la discussió ritual, l'altea conclou amb elegància:

Para finalizar he de pedirle dispensas a mi entrañable amigo por haver demostrado tan en público y en tan solemne acto nuestra discrepancia con sus ideas, las que tienen todas mis respetos, y felicitarle doblemente por su ingreso en nuestro Centro de Cultura Valenciana, y muy especialmente por el acabado trabajo con que lo ha hecho (Martínez 1941: 52)

¹⁵ Fins i tot en aquesta mena de textos, a priori tan distanciats de l'activitat folklorica de Martínez i de Salvà, és possible documentar informació d'interés etnopoètic. Així, en l'article de resposta de Martínez a Salvà, resulta ben suggeridor un passatge en què l'altea dona notícia de l'existència d'un recull de 14.000 refranys valencians recollits per «un amigo nuestro», amb l'ajuda del mateix Martínez: «però por si acaso tuvo la intención de reprocharnos el que no empleáramos de los valencianos, siendo tan numerosos (14.000 tiene recogidos un amigo nuestro, a cuya colección dice el señor Alberola que también hemos ayudado), cónstele al señor «Curial» que no ha sido por menosprecio a la que él muy bien llama la lengua de Ausias March».

Aquest acte d'incorporació de Salvà al Centre de Cultura Valenciana es produïx en la primeríssima postguerra, amb un Salvà ja greument malalt com a conseqüència de la diabetis, i que acabava d'enterrar en l'últim parell d'anys els seus fills Adolf i Joan; amb un Martínez ja vell, de 75 anys; i amb unes circumstàncies polítiques i socials absolutament depriments. Constitueix, tanmateix, el colofó per a una intensa relació entre dos autèntics senyors de personalitat irrepetible: una suggeridora relació que, per moments, conjuga consideració i antagonisme, estima i oposició, controvèrsia i elegància. Aquesta relació —el fet mereixia ser subratllat— constitueix en realitat un dels principals capítols en l'origen de la folklorística valenciana contemporània: així, si més no, ens sembla plausible interpretar l'estimable «Afexitó» que l'obra d'Adolf Salvà i Ballester va aportar a la de Francesc Martínez i Martínez.

Conclusions

a) La singularitat de la comarca de la Marina Baixa en la quantitat de recopilacions i publicacions de manifestacions folklòriques —i també en relació amb els orígens de l'estudi sistemàtic del folklore en general, i de l'etnopoètica en particular— és un fenomen que mereix especial atenció.

b) En l'àmbit de l'etnopoètica valenciana contemporània resultaria oportú estudiar la relació personal i les influències recíproques entre els dos *senyors folkloristes* de la Marina Baixa: Francesc Martínez i Martínez i Adolf Salvà i Ballester.

c) Les biblioteques i els arxius personals dels folkloristes constitueixen una font interessant de documentació per a la investigació etnopoètica. Concretament, la biblioteca i l'arxiu de l'erudit callosí Adolf Salvà s'han demostrat ben valuosos per al millor coneixement dels detalls i les circumstàncies de l'obra d'aquest autor i el context en què s'insereix.

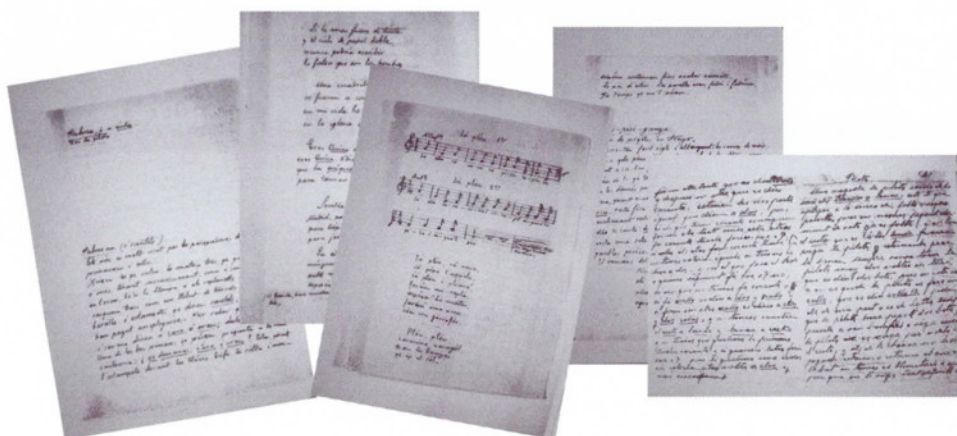
d) Fóra pertinent dur a terme un examen sistemàtic, interpretatiu i comparat, de les anotacions, les correccions i els comentaris d'Adolf Salvà en els llibres de temàtica folklòrica conservats en la seua admirable biblioteca.

e) Així mateix, fóra igualment interessant l'estudi dels originals que al seu moment van servir per a l'edició que Rafael Alemany va preparar en l'obra pòstuma *De la marina i muntanya: folklore* (1988), i dels fulls solts inèdits amb apunts d'interés folklòric.

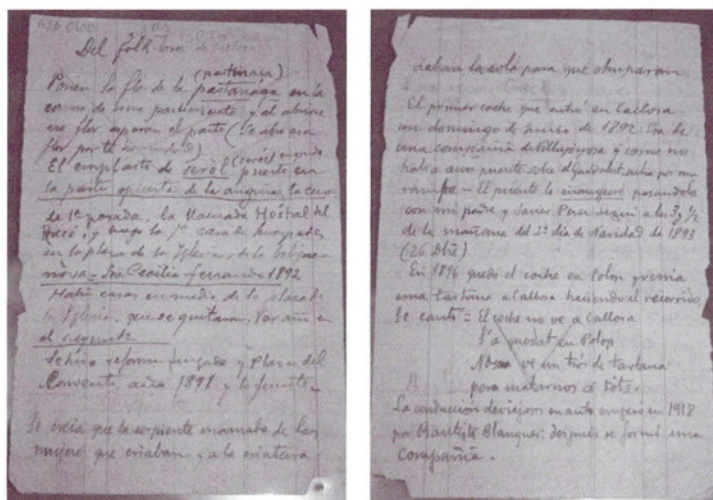
f) S'evidencia l'interés d'estudiar, en la folklorística valenciana del XX, la figura i l'obra del músic Diego Ciudad Bardisa, que va col·laborar tant en la transcripció del cançoner recopilat per Francesc Martínez com en el d'Adolf Salvà.

g) Un altre fil per estirar en la coneixença dels perfils, les sensibilitats i les relacions entre els dos principals folkloristes de la Marina és l'estudi de les publicacions en premsa, signades amb el nom complet, amb les inicials, o amb els respectius pseudònims coneguts: «Un Curial» (Adolf Salvà) i «El Solitario en todas partes» (Francesc Martínez).

h) Tant l'epistolari conservat en el fons Joan Amades com —sobretot— l'arxiu de la Secció de Folklore del Centre de Cultura Valenciana podrien contribuir a una millor coneixença dels interessos i els treballs folklòrics d'Adolf Salvà i Bailester.

Alguns fulls del manuscrit de Salvà *De la marina i muntanya: folklore*

Anvers i revers d'un full manuscrit inèdit d'Adolf Salvà titulat «Del folk-lore de Callosa»

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALEMANY, R. (1988): «L'autor i l'obra», dins Adolf Salvà *De la marina i muntanya: folklore*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert, p. 21-33.
- BALDAQUÍ, J. M. (1995): «Estudi introductori», dins Francesc Martínez, *Llegendari valencià*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert.
- (1912): «Les coses de la meua terra cent anys més tard», dins Francesc Martínez *Còses de la meua terra (la Marina)*, vol. I, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert, p. 9-24 [edició facsímil amb motiu del centenari de la primera edició].
- DIÉGUEZ, M. A.; LLINARES, M.; LLORCA, F.-X.; MONTIEL, R. (1999): *Rondalles de la Marina*, Altea, Institut de Batxillerat Bellaguarda, 1999.
- GUARDIOLA, M.; BELTRAN, V. (2005): *Bolulla la caramulla: cultura popular i llengua d'un poble*, Alacant, Institut Alacantí de Cultura Juan Gil-Albert.
- MARTÍNEZ, F. (1912, 1920 i 1947): *Còses de la meua terra (la Marina)*, 3 vol., València.
- (1927): *Arreplega de llegendes, tradicions y costums del Reine de Valencia*, València, Societat Valenciana de Publicacions.
- (1929): *Llegendari valencià* [original editat per Josep Maria Baldaquí, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1995].
- (1941): «Discurso de contestación», dins Adolfo Salvá *Sedición del año 1693 en el Reino de Valencia*, València, Centre de Cultura Valenciana.
- ROIG, R.; ROIG, M. (1999): *Contes i jocs populars de les valls de Guadalest i de l'Algar*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil-Albert, 1999.
- RONDA, J. (2010): «De folklore, fiestas de moros y eruditos», dins Carles Tasa (ed.) *150 anys de festa: 1860-2010*, Callosa d'en Sarrià, Associació de Moros i Cristians, p. 29-36.
- SALVÀ, A. (1988): *De la marina i muntanya: folklore*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert.
- VIDAL, V. (2015): «L'obra folklòrica de Just Sansalvador», dins Àngel Vergés i Vicent Vidal (ed.) *Etnopoètica: arxius i materials inèdits*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, p. 193-210.

Annex 1. Transcripció de l'«Afexitó» d'Adolf Salvà

Afexitó.

A l'any 1859 fon publicat un llibre qual titol es Los / valencianos / pintados por si mismos. / Obra de interés y de lujo / escrita por varios distinguidos escritores. (1)

En ella són retratats els tipos següents, si bé estan tots los articles redactats en castellà encara que eren valensians els escriptors.

El Valenciano / La Carabasera / La Valenciana por José Zapater Ugeda

El Estercolero / El Cacahuero / La Tostonera / El Terrero / El Tramuser / El Paellero por Pasqual Perea y Rodriguez (2)

El Dulzainero / El Síndico del Tribunal de las Aguas / El Capellán de las Rocas por Vicente Boix

(1) Valencia. Imp. de la Regeneración Tipografica de D. Ignacio Boix. 1 vol. en 4^t.

(2) Se reimprimieron en 1870, en sus Obras / en prosa y verso. valencia. Imp. de los Dos Reynos á cargo de Francisco Vives. 1 volum en 4^t Perez y Rodriguez es autor del prólec de Los valencianos. Era tio de la esposa de Zapater Ugeda //²

El Foguerer per E. S. M

El Tartanero / El Hacendado valenciano por C. Calero Rodríguez

El Clavari de les Festes de Carrer / El Chiquet de Sen Vicent / El Portaviolóns / El Fiel de Fechos / El Pillet del Mercat por José Vicente Nebot.

El Torrentí / El Granerer / El Coloquero / El Tamborilero / El Formacher por Peregrín Garcia Cadena

La Peixcaóra, por E. Serrano Fatigati

El Barraquero / El Cocotero / El Coquillero por Rafael Blasco

El Cafetero / La Revendedora por Pedro Yago

El Pescador de Caña, por Fran^{co} de P. Gras//³

El Clavario de Gremios / El Cohetero. por Alejandro Buchaca freire.

El Torroner, por J. Bernat y Baldoví

El Cazador de la Albufera, por el Barón de Cortes

El Palleter, por Fran^{co} Puig Pascual.

El Adornista, por Leonardo Calvo

La Rifera, por Joaquín Serrano Cañete

El Vellutero. (figura anònim)

El Maderero, por Joaquin Pardo de la Costa

El Obrero del Corpus, por G. H. M.

El Corredor de Chóyes, por Manuel Calvo

La Panollera, por Filiberto Abelardo Díaz

El Aristócrata valenciano, por N. del Villar.

Es obra feta a imitació de Los franceses pintados por si mismos, primera //⁴ aparexuda entre les deste tall i fon seguida per Los españoles pintados por si mismos, publicada a Madrit en 1844

Per l'afexitó

Adolf Salvà [signatura]